

ՄԻԶՊՉԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ
ՖՐԻԴՐԻԽ ԷՔԵՐՏ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄ

**ՄԱՐԴՈՒ
ԱՌԱՆՁԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2015Թ.
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ
ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ 2016

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ
ՖՐԻԴՐԻԽ ԷԲԵՐՏ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՄԱՐԴՈՒ ԱՌԱՆՁԻՆ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ 2015Թ.
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔ
2016

ՀՏԴ 339.92
ԳՄԴ 65.5

Ժողովածուի նախապատրաստումը և հրատարակումն իրականացրել է Միջազգային իրավունքի հայկական ասոցիացիան Ֆրիդրիխ Էբերտ հիմնադրամի հետ համատեղ:

The preparation and publication of the digest is implemented by the Armenian Association of International Law in cooperation with the Friedrich-Ebert-Stiftung

Խմբագիր՝ Վ.Հովհաննիսյան – իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր
Editor V. Hovhannisyán - Doctor of Law, Professor

Մարդու առանձին սոցիալական իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետության 2015թ. փոփոխություններով Սահմանադրության համատեքստում – Եր: «ԻՐԱՎՈՒՆՔ» 2016. Էջ 116.

The Guarantees of Protection of Some Social Rights of Individual in the Republic of Armenia in the Context of the Constitutional Reforms of 2015 – Yerevan, «LAW» 2016 116 pages.

Ժողովածույում ներկայացված հոդվածներում տեղ գտած վերլուծությունները և եզրահանգումները հանդիսանում են հեղինակների գիտահետազոտական գործունեության արդյունք, որոնք պարտադիր չէ, որ համընկնեն Ֆրիդրիխ Էբերտ Հիմնադրամի դիրքորոշման հետ:

The analysis and conclusions mentioned in the articles of the Digest are the result of the authors research that not necessarily reflect the views of the Friedrich Ebert Stiftung's position.

Սույն հրատարակության նպատակն է օգնել այն անձանց, ովքեր հետաքրքրվում են մարդու սոցիալական իրավունքների պաշտպանության տեսական և գործնական բնույթի հիմնախնդիրներով:

The aim of the given publication is to assist the individuals, who are interested with the theoretical and practical issues of protection of human's social rights.

ՀՏԴ 339.92
ԳՄԴ 65.5

ISBN 978-9939-828-53-4

© ԻՐԱՎՈՒՆՔ, 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
LIST OF CONTENT

ՆԱԽԱԲԱՆ

PREFACE 5

**Գագիկ Ղազինյան, իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս**
2015թ. սահմանադրական բարեփոխումները և գիտության
ու կրթության հիմնահարցերի հիմնադիր կարգավորման նոր
հայեցակարգը

**Gagik Ghazinyan - Doctor of Law, Professor,
Academician of NAS RA**
«Constitutional Reforms of 2015 and the New Concept of Fundamental Regulation
of the Issues in the Field of Science and Education» 6

Արթուր Վաղարշյան
Կրթության իրավունքի սահմանադրական
և օրենսդրական կարգավորման հիմնախնդիրները

Arthur Vagharshyan - Doctor of Law, Professor
«Issues of Constitutional and Legislative Regulation in regard
of the Right to Education» 22

Արևիկ Պետրոսյան
Երեխաների իրավունքների պաշտպանության
հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Arevik Petrosyan - PhD, Associate Professor
«Issues of Protection of Children Rights in the Republic of Armenia» 41

Հարություն Խաչիկյան
Պատժի ենթարկված անձի վերասոցիալա
կանացման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում

Harutyun Khachikyan - Doctor of Law, Professor
«Issues of Re-Socialization of Punished Individual in the Republic of Armenia» 60

Գևորգ Պետրոսյան
ՀՀ Սահմանադրության նոր զարգացումները
և աշխատանքային օրենսդրության բարեփոխման հրամայականը

Gevorg Petrosyan - PhD, Associate Professor
«New Developments of the Constitution of the Republic of Armenia and
the Imperatives of Reforming of the Labor Legislation» 79

Վլադիմիր Հովհաննիսյան

Հաշմանդամների՝ որպես խոցելի խավի իրավունքների պաշտպանության
վիճակը Հայաստանի Հանրապետությունում

Vladimir Hovhannisyan - Doctor of Law, Professor

«Status of Protection of Physically Impaired Persons in the Republic
of Armenia as Vulnerable Group»

Վլադիմիր Համբարձումի Հովհաննիսյան

*ՀՀ Սահմանադրական դատարանի անդամ:
Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:
Միջազգային իրավունքի հայկական ասոցիացիայի խորհրդի նախագահ:
Միջազգային իրավունքի ռուսական ընկերակցության գործադիր կոմիտեի անդամ:
Մի քանի տասնյակ գիտական հոդվածների և մենագրությունների հեղինակ է:*

ՀԱՇՄԱՆԴԱՄՆԵՐԻ՝ ՈՐՊԵՍ ԽՈՑԵԼԻ ԽԱՎԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

I. Թեմայի կարևորությունը

I. 1. Սահմանադրաիրավական կարգավորման առանձնահատկությունը.

Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության ոլորտում որդեգրած քաղաքականությունն ուղղված է հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառմանը, իրավահավասարության խթանմանը և նրանց համար հավասար հնարավորությունների ստեղծմանը: Նշված կատեգորիայի անձանց իրավունքների պաշտպանության հիմքում ընկած են ինչպես ՀՀ Սահմանադրությունը, տարաբնույթ ազգային օրենսդրական ակտեր, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության կողմից ճանաչված միջազգային կոնվենցիաները և պայմանագրերը:

ՀՀ Սահմանադրության /21.12.2015թ. փոփոխություններով/⁶¹ 29-րդ հոդվածը, որը կրում է «Խտրականության արգելքը» վերտառությունը, ի թիվս այլնի, կարգավորում է նաև հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության հետ կապված իրավահարաբերությունները:

Հոդվածն ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկ կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, **հաշմանդամությունից**, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»: /Ընդգծումը մերն է՝ -Վ.Հ./:

I. 2. Օրենսդրության վերաբերյալ համառոտ տեղեկություն

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդրին առնչվում են ՀՀ հետևյալ ներպետական ակտերը.

- «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք (1993թ.), (փոփոխություններ են կատարվել 1997, 1998, 2000 և 2002 թվականներին),
- «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք (2005թ.),
- «ՀՀ քաղաքացիների պետական կենսաթոշակային ապահովության մասին ՀՀ օրենքը» (ընդունվել է 1995թ.-ին, փոփոխություններ են մտցվել 1997 և 1998 թվականներին),

⁶¹ Այսուհետ՝ ՀՀ Սահմանադրություն:

- «Հայրենական մեծ պատերազմի վետերանների մասին» ՀՀ օրենք (02.12.1998թ.),
- «Զինծառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովության մասին» ՀՀ օրենք,
- «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենք (04.03.1996թ.),
- «Բնակչության զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք (2005թ.),
- «Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության 2006-2015 թվականների ռազմավարություն» 2005թ. նոյեմբերի 3-ի ՀՀ կառավարության նիստի N 44 արձանագրություն,
- 1997թ. նոյեմբերի 4-ի «Միայնակ տարեցների և հաշմանդամների տնային պայմաններում սպասարկումը բարելավելու ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 485 որոշում,
- 2006թ. մարտի 2-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 276-Ն որոշում,
- 2007թ. ապրիլի 12-ի «Պրոթեզաօրթոպեդիկ պարագաների, վերականգնման տեխնիկական և այլ օժանդակ միջոցների տրամադրման կարգը պրոթեզաօրթոպեդիկ պարագաների, վերականգնման տեխնիկական և այլ օժանդակ, միջոցների օգտագործման ժամկետները հաստատելու և 2003թ. դեկտեմբերի 24-ի N1780-ն ՀՀ կառավարության որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 453-Ն որոշում,
- 2006թ. դեկտեմբերի 7-ի «Ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիներին խնամքի տրամադրման կարգն ու ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիներին խնամքի տրամադրումը մերժելու հիմք հանդիսացող հիվանդությունների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 1874 որոշում,
- 2007թ. մայիսի 31-ի «Ծերերի և հաշմանդամների խնամքի և սոցիալական սպասարկման նվազագույն չափորոշիչները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 730-Ն որոշում,
- 2007թ. հունվարի 18-ի «Ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիների խնամքի և սպասարկման կազմակերպման լիցենզավորման կարգը և լիցենզիայի ձևը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 143-Ն որոշում,
- «Տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց «Արև» համակարգի ուսուցման և համակարգչային տեխնիկայի տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008թ. մարտի 6-ի N 211-Ն որոշում,
- «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2005 թվականի հուլիսի 28-ի N 1067-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008թ. հունիսի 26-ի N 644-Ն որոշում,
- «Հաշմանդամների և բնակչության սակավաշարժուն խմբերի համար սոցիալական, տրանսպորտային և ինժեներական ենթակառուցվածքների մատչելիության ապահովման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006թ. փետրվարի 16-ի N 392-Ն որոշում,
- «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցերով զբաղվող ազգային հանձնաժողով ստեղծելու, ազգային հանձնաժողովի աշխատակարգն ու անհատական կազմը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2006թ. հոկտեմբերի 10-ի N 747-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ վարչապետի 2008թ. փետրվարի 25-ի N 98-Ն որոշում,
- «ՀՀՇՆ IV-11.07.01-2006 /ՄՄՆ 3.02-05-2003/ «Շենքերի և շինությունների մատչելիությունը բնակչության սակավաշարժուն խմբերի համար» շինարարական նոր-

մերի հաստատման մասին» ՀՀ քաղաքաշինության նախարարի 2006թ. նոյեմբերի 10-ի N 253-Ն հրաման:

Հարկ է նշել, որ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքում և հաշմանդամության ոլորտը կարգավորող մյուս օրենսդրական ակտերում առկա են հակասություններ, բացեր և անհամապատասխանություններ միջազգային կոնվենցիոն նորմերին: Այս հանգամանքը խոչընդոտում է լիարժեք ձևով պաշտպանել հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները, հիմնարար ազատությունները և հարգել նրանց արժանապատվությունը: Ավելին՝ նկատի ունենալով, որ թեկուզ ամենակատարյալ օրենսդրության դեպքում իրավական ակտերի արդյունավետ իրացման համար անհրաժեշտ են համապատասխան երաշխիքներ, անհրաժեշտ է նաև ստեղծել համապատասխան կիրառման մեթոդներ, նյութական ռեսուրսներ ու իրավական պայմաններ:

1.3. ՀՀ միջազգային պայմանագրային պարտավորությունների նկարագրությունը

Ի տարբերություն մարդու մյուս իրավունքների, հաշմանդամի վերականգնման և հասարակության մեջ ինտեգրվելու իրավունքը միջազգային իրավունքի կողմից համեմատաբար ավելի ուշ է սկսվել իրավական կարգավորման ենթարկվել:

Այն առաջին անգամ ամրագրվեց 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում: Հետագայում միջազգային հանրության կողմից քայլեր ձեռնարկվեցին ոչ միայն հաշմանդամների սոցիալական ապահովության, այլ նաև նրանց հնարավոր առավելագույն վերականգնողական ակտիվ կենսագործունեության պայմաններ ստեղծելու համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը բավական ակտիվորեն է ներգրավված միջազգային այն գործընթացներում, որոնք առնչվում են հաշմանդամություն ունեցող, ինչպես նաև այլ խոցելի անձանց իրավունքների պաշտպանությանը:

Կապված միջազգային իրավական ակտերի հետ՝ պետք է արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը 30.03.2007 թվականին ստորագրել է ՄԱԿ-ի 13.12.2006 թվականին ընդունված «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիան և դրան կից կամրնտիր արձանագրությունը⁶², որը վավերացվել է 17.05.2010 թվականին և ուժի մեջ մտել 22.10.2010 թվականին:

- 2006թ.՝ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» կոնվենցիան Հայաստանի Հանրապետությունում վավերացվել է 2010 թվականի մայիսի 17-ին և ուժի մեջ է մտել 2010թ. հոկտեմբերի 22-ին,
- 1993թ. ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունված «Հաշմանդամներին հավասար հնարավորություններ ապահովելու համար ստանդարտ կանոններ»,
- «Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիա» 1996թ. /Եվրախորհուրդ/,
- ԱՊՀ երկրների ղեկավարների միջև 1993թ. մարտի 12-ին կնքված «Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակիցների և նրանց հավասարեցված անձանց, հաշմանդամների և նրանց հավասարեցված անձանց արտոնյալ երթևեկության իրավունքների փոխադարձ ճանաչման մասին» համաձայնագիր,
- 1994թ. ապրիլի 15-ին կնքված «Հայրենական մեծ պատերազմի մասնակիցների և հաշմանդամների, ինչպես նաև այլ պետություններում մարտական գործողությունների մասնակիցների, զոհված զինձառայողների ընտանիքների արտոնությունների և երաշխիքների փոխադարձ ճանաչման մասին» համաձայնագիր:

⁶² Ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 2006թ. դեկտեմբերի 13-ի 61/106 բանաձևով:

1.4. Ոլորտի իրավակարգավորվածության որակի վերաբերյալ ընդհանուր բնույթի մասնագիտական գնահատականը

1. Վերջին տարիներին Հայաստանի Հանրապետության պետական, քաղաքական և հասարակական կյանքում տեղի ունեցող զարգացումները դրականորեն ներգործեցին մեր երկրի ժողովրդավարացման, այդ թվում՝ նաև մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության ոլորտում իրավունքի գերակայության սկզբունքի ձևավորման և ճանաչման վրա:

Պայմանավորված և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ հանգամանքներով, սույն ծրագրի ուսումնասիրության շրջանակներում ներառված հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորումը ՀՀ-ում իրականացվեց բավականին շուտափույթ, նույնիսկ արագացված տեմպերով: Այս հանգամանքը, ի թիվս այլնի, գուցե բացատրվում է նրանով, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ձգտում է միջազգային հանրությանը կրկին անգամ վստահեցնել իր հավատարմությունը ժողովրդավարական արժեքներին և ցանկանում է ազգային օրենսդրությունը կառուցել միջազգային չափորոշիչներին համապատասխան:

Մարդու սոցիալական իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ ՀՀ միջազգային պայմանագրերի պահանջների և 1995 և 2005թթ. Սահմանադրությունների համապատասխան իրավակարգավորումների հիման վրա այսօր ձևավորվել են սոցիալական իրավունքները կարգավորող իրավունքի ճյուղերը և ինստիտուտները:

Անշուշտ, ուսումնասիրության առարկա հանդիսացող ոլորտներում ձևավորված օրենսդրությունը, դրանցում տեղ գտած իրավակարգավորումները լուրջ ձեռքբերում են Հայաստանի Հանրապետության նման երիտասարդ պետության պարագայում: Սակայն վերջին տարիների զարգացումները վկայում են, որ չնայած մարդու սոցիալական կյանքին վերաբերող իրավակարգավորումներն ընդհանուր առմամբ համակարգված և ամբողջական են, այդուհանդերձ, դրանք, որպես կանոն, չեն ուղեկցվում իրավական, նյութական, քաղաքական և այլ բնույթի երաշխիքների ապահովմամբ:

Այս հարցում առկա բացի լրացմանն են ուղղված 2015թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ գլխում տեղ գտած երաշխիքային բնույթի իրավադրույթները: Երրորդ գլուխը կրում է հետևյալ վերտառությունը. «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում օրենսդրական երաշխիքները և պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները»: Սույն վերնագրի նույնիսկ պարզ վերլուծությունը վկայում է, որ պետությունն ընդունում է, այն փաստը, որ միայն սահմանադրական իրավունքների ձևական նկարագրական շարադրանքը բավարար չէ, անհրաժեշտ է նաև Սահմանադրության մակարդակով ամրագրել սոցիալական իրավունքների իրացումն ապահովող պոզիտիվ իրավաստեղծ գործունեության անհրաժեշտությունը՝ դրանով իսկ ստեղծելով հիմնական իրավունքների գործնական իրացման համար համապատասխան երաշխիքներ:

Ակնկալվում է, որ սույն հետազոտության ընթացքում, ՀՀ բարեփոխված Սահմանադրության նոր հայեցակարգի ուսումնասիրության, ՀՀ միջազգային պայմանագրային պարտավորությունների և միջազգային փորձի հիման վրա հետազոտության առարկայի վերաբերյալ կներկայացվեն կոնկրետ առաջարկություններ և եզրակացություններ, որոնք հետագայում կարող են օգտագործվել թե՛ իրավաստեղծ, և թե՛ իրավակիրառ ոլորտներում:

II. ԴԵՐՁ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հաշմանդամների՝ որպես խոցելի խավի իրավունքների պաշտպանության նկատմամբ պետության և հասարակության անուշադիր վերաբերմունքն այն հայելին է, որում

առավել ամբողջական է արտացոլվում մարդու իրավունքների պաշտպանության վիճակն այդ երկրում ընդհանրապես: Թեմայի ուսումնասիրության արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ այդ կատեգորիայի մեջ մտնող անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն առնչվում են միմյանց հետ փոխկապակցված՝ սոցիալական և իրավական տարաբնույթ հիմնախնդիրներին: Հաշմանդամության երևույթը սերտորեն առնչություն ունի այնպիսի խնդրահարույց իրողությունների հետ, ինչպիսիք են՝ սոցիալական մեկուսացումը, արժանավայել կրթություն ստանալը, համարժեք աշխատանք գտնելը և բազմաթիվ այլ դժվարություններ, որոնց ամեն օր բխվում են հաշմանդամները: Ընդ որում, դա այնպիսի իրողություն է, որին բխվում են ոչ միայն Հայաստանում, այլ աշխարհի բոլոր երկրներում գտնվող միլիոնավոր մարդիկ, մոլորակում գտնվող հաշմանդամների ընդհանուր թվի մոտ 82% ապահովագրված չէ վերոնշյալ դժվարություններից և ապրում է աղքատության մեջ, միայն զարգացող երկրների հաշմանդամություն ունեցող 1-2% երեխաներն են, որ հնարավորություն ունեն կրթություն ստանալ և հետագայում ապահովվել աշխատանքով:

Առանձին երկրներում, աշխատանքային տարիքի հասած հաշմանդամների մոտ 80% չի կարողանում իրացնել աշխատանք ունենալու իր սահմանադրական իրավունքը: Այսօր հաշմանդամների ընդհանուր թիվն աշխարհում 670-800 միլիոն է, ինչը մոլորակի ընդհանուր բնակչության թվի մոտ 10-12% է կազմում⁶³:

Մարդու իրավունքների ընդհանուր հայեցակարգից բխում է կարևորագույն կանխադրույթ, համաձայն որի՝ հաշմանդամությունն, ընդամենը ինչ-որ արատների հետևանքով մարդու ֆիզիկական հնարավորությունների սահմանափակում է, այն չի կարող դիտվել անլիարժեքություն և ոչ մի դեպքում չպետք է նպաստի անձի արժանապատվության ոտնահարմանը կամ նրա՝ միջազգային կոնվենցիոն և ազգային սահմանադրական իրավունքների ոտնահարմանը:

III. ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

գիտահետազոտական հետաքրքրությունը, թիրախային խումբ, նպատակային լսարան

- Միջազգային իրավական և ազգային օրենսդրության նյութի ուսումնասիրության հիման վրա վերլուծել Հայաստանի Հանրապետության կողմից հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում իր միջազգային կոնվենցիոն պարտականությունների կատարման վիճակը և ազգային օրենսդրության կատարման հետ կապված առկա խնդիրների բնույթը.
- ներկայացնել հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ աղբյուրների հիմնական նկարագրությունը և հաշմանդամների իրավունքների միջազգային չափորոշիչների բովանդակությունը.
- ուսումնասիրվող թեմայի հետ առնչություն ունեցող անձանց և նրանց մերձավորներին ներկայացնել հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության հիմնական ուղղությունների և դրանց կատարելագործման վերաբերյալ վերլուծական և տեղեկատվական նյութ:

⁶³ <http://www.dissercat.com/content/prava-invalidov>

IV. ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒՅՈՒՆ/առանցքային հարցեր

IV. 1. Հետազոտության առարկան և հիմնական նպատակները /բարեփոխել գործող օրենսդրությունը, լրացնել օրենսդրական բացերը

Հաշմանդամները, բացի մարդու ընդհանուր կոնվենցիոն իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերով և ազգային Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավունքներից, ունեն նաև իրենց կարգավիճակին բնորոշ հատուկ իրավունքների համալիր, որոնց նպատակն է՝

- ապահովել հաշմանդամության ոլորտում տարվող սոցիալական քաղաքականության արդյունավետությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական պաշտպանության բոլոր բնագավառներում,
- հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար՝ հանրապետության մյուս քաղաքացիների հետ համահավասար, ապահովել կենսագործունեության անհրաժեշտ պայմաններ և հնարավորություններ,
- լիարժեք և արդյունավետ կազմակերպել հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական, հոգեբանական, մասնագիտական վերականգնումը, ինչը կնպաստի հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթության, զբաղվածության և հասարակական ակտիվության գործընթացին:

Սույն հետազոտության առարկան է հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ իրավական կարգավորումների բովանդակային ուսումնասիրությունը և համառոտ անդրադարձը դրանց իրավակիրառական պրակտիկային:

Սույն հետազոտության նպատակն է աջակցել հաշմանդամների վերաբերյալ ՀՀ միջազգային իրավական պարտավորությունների և ՀՀ Սահմանադրությամբ նախատեսված իրավունքների իմպլեմենտացիային:

Հետազոտության արդյունքներով սույն վերլուծության հեղինակը գտնում է, որ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր և գործադիր մարմինները, երկրի միջազգային իրավական պարտավորությունների և սահմանադրաիրավական կարգավորումների հիման վրա գործուն քայլեր պետք է ձեռնարկեն լուծելու համար հաշմանդամություն ունեցող անձանց հիմնախնդիրները և բարեփոխելու նրանց կենսամակարդակի բարելավմանն ուղղված օրենսդրությունը:

Օրենսդրական կարգավորումների ոլորտից հատկապես պետք է առանձնացնել հաշմանդամների իրավունքներին և օրինական շահերին վերաբերող հետևյալ իրավական լուծումները.

- ՀՀ-ում հաշմանդամության ոլորտը կարգավորող հիմնական օրենքի փոփոխումը՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նոր նախագծի մշակումը⁶⁴:

IV. 2. Հետազոտվող ոլորտի իրավակարգավորմանն ուղղված օրենսդրության վերաբերյալ համառոտ տեղեկանք

Հետազոտվող ոլորտի իրավակարգավորումն իրականացվում է ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ ենթաօրենսդրական տարբեր իրավական ակտերի միջոցով:

Մասնավորապես, ՀՀ օրենքներով է իրականացվում հաշմանդամներին առնչվող այնպիսի հարցերի իրավակարգավորումը, ինչպիսիք են՝ նրանց սոցիալական պաշտ-

⁶⁴ Տե՛ս Ազգային զեկույց Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Երևան, 2014թ.:

պանությունը և սոցիալական աջակցությունը, պետական կենսաթոշակներով ապահովումը: Օրենքներով է կարգավորվում նաև հաշմանդամների այն իրավունքների պաշտպանությունը, որոնք առնչվում են՝ զինձառայողների և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական ապահովությանը, բժշկական օգնությանը և սպասարկմանը, զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցիալական պաշտպանությանը:

Հաշմանդամների իրավունքների և օրինական շահերի բավականին կարևոր ոլորտներ կարգավորվում են նաև ենթաօրենսդրական ակտերով: Դրանցից կարելի է հիշատակել՝

- «Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության 2006-2015 թվականների ռազմավարություն» 2005թ. նոյեմբերի 3-ի ՀՀ կառավարության նիստի N 44 արձանագրությունը,
- 1997թ. նոյեմբերի 4-ի «Միայնակ տարեցների և հաշմանդամների տնային պալատներում սպասարկումը բարելավելու ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 485 որոշումը,
- 2006թ. մարտի 2-ի «Բժշկասոցիալական փորձաքննության իրականացման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության թիվ 276-Ն որոշումը,
- 2007թ. ապրիլի 12-ի «Պրոթեզաօրթոպեդիկ պարագաների, վերականգնման տեխնիկական և այլ օժանդակ միջոցների տրամադրման կարգը պրոթեզաօրթոպեդիկ պարագաների, վերականգնման տեխնիկական և այլ օժանդակ միջոցների օգտագործման ժամկետները հաստատելու և 2003թ. դեկտեմբերի 24-ի N1780-Ն ՀՀ կառավարության որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» թիվ 453-Ն որոշումը,
- 2006թ. դեկտեմբերի 7-ի «Ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիներին խնամքի տրամադրման կարգն ու ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիներին խնամքի տրամադրումը մերժելու հիմք հանդիսացող հիվանդությունների ցանկը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 1874 որոշումը,
- 2007թ. մայիսի 31-ի «Ծերերի և հաշմանդամների խնամքի և սոցիալական սպասարկման նվազագույն չափորոշիչները հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N 730-Ն որոշումը,
- 2007թ. հունվարի 18-ի «Ծեր և հաշմանդամ քաղաքացիների խնամքի և սպասարկման կազմակերպման լիցենզավորման կարգը և լիցենզիայի ձևը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N143-Ն որոշումը,
- «Տեսողության խնդիրներ ունեցող անձանց «Արև» համակարգի ուսուցման և համակարգչային տեխնիկայի տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008թ. մարտի 6-ի N 211-Ն որոշումը,
- «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2005 թվականի հուլիսի 28-ի N 1067-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008թ. հունիսի 26-ի N 644-Ն որոշումը,
- «Հաշմանդամների և բնակչության սակավաշարժուն խմբերի համար սոցիալական, տրանսպորտային և ինժեներական ենթակառուցվածքների մատչելիության ապահովման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության 2006թ. փետրվարի 16-ի N 392-Ն որոշումը,
- «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հարցերով զբաղվող ազգային հանձնաժողով ստեղծելու, ազգային հանձնաժողովի աշխատակարգն ու անհատական կազմը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի 2006թ. հոկտեմբերի 10-ի N 747-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին» ՀՀ վարչապետի 2008թ. փետրվարի 25-ի N 98-Ն որոշումը,

- «ՀՀՇՆ IV-11.07.01-2006 /ՄՄՆ 3.02-05-2003/ «Շենքերի և շինությունների մատչելիությունը բնակչության սակավաշարժուն խմբերի համար» շինարարական նորմերի հաստատման մասին» ՀՀ քաղաքաշինության նախարարի 2006թ. նոյեմբերի 10-ի N 253-Ն հրամանը:

Հետագոտվող ոլորտի իրակարգավորման նպատակով 2006-2015թթ. Եվրախորհրդի գործողությունների ծրագրի դրույթներին համապատասխան մշակվել և ՀՀ կառավարություն է ներկայացվել «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը, որը պետք է կարգավորի հաշմանդամության սահմանման, հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական, բժշկական և մասնագիտական վերականգնման, հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար մատչելի միջավայրի ապահովման, նրանց կրթության, աշխատանքային գործունեության, առողջության պահպանման, ինչպես նաև հասարակական կյանքում բոլորի հետ հավասար մասնակցության համար անհրաժեշտ սոցիալական, իրավական և տնտեսական նվազագույն երաշխիքների հետ կապված իրավահարաբերությունները: ՀՀ կառավարության կողմից հավանության արժանանալուց հետո նախագիծը ներկայացվել է ՀՀ Ազգային ժողով:

ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և միջազգային ու տեղական կազմակերպությունների համագործակցության արդյունքում 2013 թվականին կրթության բնագավառում իրականացվել են տարբեր միջոցառումներ, որոնք նպատակաուղղված են եղել հաշմանդամություն ունեցող անձանց կրթական կարիքներին համապատասխան ուսումնական ծրագրերի մշակմանն ու նրանց կրթության առավել արդյունավետ կազմակերպմանը, ինտեգրմանը հասարակության մեջ:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց մատչելի միջավայրում անկախ ապրելն ապահովելու, ինչպես նաև կյանքի բոլոր բնագավառներում լիակատար մասնակցության հնարավորություն ընձեռելու նպատակով ձեռնարկում է համապատասխան միջոցներ, որպեսզի նրանց համար մյուսների հետ հավասար հիմունքներով, ապահովվեն ֆիզիկական միջավայրի, փոխադրամիջոցների, տեղեկատվության և հաղորդակցության, ներառյալ տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաներն ու համակարգերը, ինչպես նաև այլ հարմարությունների ու ծառայությունների մատչելիությունը, որոնք հասանելի են հասարակությանը:

Ինչ վերաբերում է հաշմանդամների զբաղվածությանը, ապա պետք է նշել, որ չնայած ՀՀ գործող օրենսդրությունը պարունակում է դրույթներ, որոնք երաշխավորում են նրանց աշխատանքի իրավունքի ապահովումը, այդուհանդերձ, Հայաստանում առկա է հաշմանդամություն ունեցող անձանց զբաղվածության հիմնախնդիր: Ընդ որում, ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ պետական ինստիտուտները կարևորելով այդ հիմնախնդիրը՝ այն դիտում են որպես գերակա խնդիր:

Ասվածի հետ մեկտեղ պետք է արձանագրենք, որ վերջին երեք տարիներին զբաղվածության պետական կարգավորման բնագավառում մեկնարկել են համալիր բարեփոխումներ՝ քաղաքականության նոր մոդելի ներդրման անհրաժեշտությամբ պայմանավորված: Մասնավորապես, 2013թ. ՀՀ կառավարությունը հաստատել է «Զբաղվածության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի հայեցակարգը: Զբաղվածության ռազմավարության գերակա նպատակների իրականացման հիմնական մեխանիզմների ամբողջական և արդյունավետ օրենսդրական ապահովման նպատակով մշակվել և 2013թ. դեկտեմբերի 11-ին ՀՀ ԱԺ-ի կողմից ընդունվել է «Զբաղվածության մասին» ՀՀ նոր օրենքը, որը գործողության մեջ է մտել 2014թ. հունվարի 1-ից: Ընդ որում,

համաձայն նշված օրենքի՝ հաշմանդամություն ունեցող անձը, եթե նա զբաղված չէ օրենքով սահմանված զբաղվածություն համարվող գործունեության որևէ տեսակով, ճանաչվում է գործազուրկ և ձեռք է բերում գործազուրկի համար օրենքով սահմանված իրավունքները⁶⁵:

III. 3. Հետազոտության համար էական նշանակություն ունեցող սահմանադրական և միջազգային իրավական հիմքերի նկարագրությունը

Սահմանադրական հիմքերը.

Ինչպես վկայում է տարբեր պետությունների սահմանադրությունների և ազգային օրենքների ուսումնասիրությունը, հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է հաշվի առնելով տվյալ երկրի պատմական փորձը, քաղաքական-տնտեսական զարգացումը, իրավամտաճողությունը և այդ խմբին դասվող անձանց վերականգնման հիմքում ընկած իրավական և կազմակերպչական գործիքակազմի որակը:

Հարկ է ընդգծել, որ որոշ երկրների օրենսդրությունը, այդ թվում՝ նաև սահմանադրություններն ամրագրել են, այսպես կոչված, հաշմանդամների դրական խտրականության սկզբունքը: Այս սկզբունքի էությունը կայանում է նրանում, որ նշված սոցիալական խմբին պատկանող անձինք, որպես հատուկ վիճակում գտնվողների, մյուսների հետ համեմատած ստանում են որոշակի արտոնություններ: Նման մոտեցումը թույլ է տալիս օրենսդրական մակարդակով ուժեղացնել հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության իրավունքը՝ ավելին, քան մյուսներինն է:

Արդեն նշվել է, որ ՀՀ Սահմանադրության 2015թ. փոփոխված տեքստի 29-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հաշմանդամության փաստը որևէ կերպ հիմք չի կարող հանդիսանալ հաշմանդամի նկատմամբ խտրական վերաբերմունք դրսևորելու համար: Հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության խնդիրն արտացոլված է նաև այլ երկրների սահմանադրություններում: Ստորև համառոտ կերպով ներկայացվում են հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ մի քանի երկրների սահմանադրական և օրենսդրական կարգավորումների առանձնահատկությունները:

Գերմանիայի Սահմանադրության /Հիմնական օրեն/ մեջ կատարվել է հետևյալ բովանդակությամբ լրացումը՝ «Ոչ ոքի իրավունքները չեն կարող ոտնահարվել հաշմանդամության պատճառով»: Ըստ Սահմանադրության՝ բոլոր քաղաքացիներն ունեն «վերականգնման և նորմալ կյանքի մեջ ինտեգրվելու իրավունք»: Սահմանադրությունը, դաշնային օրենսդիր և գործադիր մարմիններին, ինչպես նաև հողերին, համայնքների հանրային իշխանության մյուս հաստատություններին և կազմակերպություններին պարտավորեցնում է օգտագործել բոլոր հնարավորությունները բոլոր խմբերի հաշմանդամներին «որքանով որ դա հնարավոր է՝ մտցնել նորմալ կյանքի մեջ»:

⁶⁵ Մանրամասն տե՛ս Հաշվետվություն «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ: Հայաստանի Հանրապետություն 2012թ.: Հավելված ՀՀ կառավարության 2012 թ. դեկտեմբերի 20-ի նիստի N 51 արձանագրային որոշման: Ազգային զեկույց Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Երևան, 2014թ.

Կանադայի Սահմանադրության մեջ նշվում է, որ «Յուրաքանչյուր անհատ հավասար է օրենքի առջև առանց որևէ խտրականության, այդ թվում ըստ այնպիսի հատկանիշների, ինչպիսիք են՝ ռասան, ազգությունը, կրոնը, սեռը, տարիքը, մտավոր և ֆիզիկական թերությունները»:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Սահմանադրության մեջ հաշմանդամների վերաբերյալ ուղղակի նշում չկա, դրանում համառոտ կերպով նշվում է, որ. «Ոչ մի նահանգ ոչ մի անհատի չի կարող մերժել օրենքով հավասար պաշտպանություն»: Մինչդեռ կոնկրետ հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ ընդունվել են բազմաթիվ հատուկ փաստաթղթեր: Դրանցից են՝ «Հաշմանդամների մասին ակտը», «Ճարտարապետական արգելքների հաղթահարման վերաբերյալ ակտը», «Վերականգնման մասին ակտը»: Մասնավորապես, Հաշմանդամների մասին ակտը արգելում է ձեռնարկատերերին հաշմանդամների նկատմամբ խտրականություն կիրառել միայն այն պատճառով, որ անձը հաշմանդամ է:

Բավականին լուրջ գործիք է հանդիսանում ԱՄՆ-ում գործող կառավարական մարմին հանդիսացող՝ Հաշմանդամների հարցով խորհուրդը: Խորհուրդը, որի անդամներին նշանակում է երկրի Նախագահը, քննության է առնում հաշմանդամների վերաբերյալ դաշնային քաղաքականությունը, այն օրենքները և ծրագրերը, որոնք կարող են ազդել հաշմանդամություն ունեցող անձանց վրա:

Խորհուրդը, որն ունի բազմաթիվ այլ լիազորություններ, նպատակ ունի նպաստելու հաշմանդամների լիարժեք վերականգնմանը և երկրի և տեղական համայնքների կյանքին ինտեգրվելուն:

Հետաքրքիրն այն է, որ ԱՄՆ-ի Նախագահն ունի իրեն կից Հաշմանդամների աշխատանքի տեղավորման կոմիտե, որը հսկում է հաշմանդամների մասնագիտական վերականգնման գործընթացի վրա: Իսկ Նախագահն ամեն տարի հաշվետվություն է ներկայացնում հաշմանդամների կրթության և աշխատանքի տեղավորման, ինչպես նաև նրանց աշխատավարձի չափի վերաբերյալ:

Տրանսիայում նույնպես օրենսդրությունն արգելում է տարբերակում դնել առողջ և հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների միջև: Բավական է ասել, որ հաշմանդամների աշխատանքի տեղավորման հարցերով ընդունվել են թվով 7 օրենքներ:

Շվեդիայում վերջին տարիներին ընդունվել են մի շարք օրենքներ, որոնք վերաբերում են աշխատանքի շուկայում հաշմանդամների համար աշխատանքային տեղերի պահպանությանը: Այս պետությունում կառավարությունը գործատուներին խրախուսում է ոչ թե ձեռնարկությանը հարկային արտոնություններ տրամադրելով, այլ յուրաքանչյուր աշխատող հաշմանդամի համար անհատական դոտացիաներ վճարելու միջոցով: Ինքը՝ հաշմանդամը, ստանում է հաշմանդամության համար վճար, որի գումարը, սակայն, չի կարող ավել լինել որոշակի սահմանից: Շվեդիայում հաշմանդամներն օգտվում են նաև օրենսդրությամբ նախատեսված այլ արտոնություններից, այդ թվում՝ տեղաշարժվելու համար տեխնիկական միջոցներից, սպորտով զբաղվելու հնարավորությունից և այլն:

Իսրայելի օրենսդրության տրամաբանության համաձայն՝ անհրաժեշտ է խթանել հաշմանդամների աշխատանքային գործունեությունը: Այդ նպատակով վերջիններիս համար երաշխավորվում է անձնական փոխադրամիջոցների ձեռքբերման համար փոխհատուցում կամ դոտացիայի տրամադրում և այլ խթաններ:

Ֆինլանդիայում ձևավորվել է բավականին լայն օրենսդրական հիմք հաշմանդամների վերականգնման համար: Ֆինլանդիայում հաշմանդամների մասնագիտական վերականգնումն իրականացվում է եռաստիճան համակարգի միջոցով, այդ թվում՝ ուսուցման, մասնագիտական կրթության, հաշմանդամների վերապատրաստման, աշխատանքի վայրում ուսուցման, ինչպես նաև մասնագիտական կողմնորոշման և զբաղվածության ապահովման, մասնագիտական զարգացման և վերականգնման արդյունքների գնահատման միջոցով⁶⁶:

Միջազգային իրավական հիմքերը

Մարդու իրավունքների վերաբերյալ այնպիսի ունիվերսալ միջազգային փաստաթղթերի ընդունումից հետո ինչպիսիք են՝ 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը և 1966թ. դաշնագրերը, առաջնային ուշադրություն դարձվեց նաև հատուկ պաշտպանության կարիք ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանությանը:

Հարկ է նշել, որ չնայած միջազգային իրավունքը հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդրին համեմատաբար ավելի ուշ է անդրադարձել, այդուհանդերձ, վերջիններիս ճանաչեց որպես մարդկային ողջ զանգվածի հետ հավասար իրավունքներ և հավասար հնարավորություններ կրողների:

Հաշմանդամների պաշտպանության վերաբերյալ առաջին միջազգային իրավական փաստաթղթերն ընդունվեցին նախորդ դարի 70-ական թվականներին: Դրանցից կարելի է նշել՝

- 1971թ.՝ Մտավոր հետամնացություն ունեցող անձանց իրավունքների հռչակագիրը,
- 1975թ.՝ Հաշմանդամների իրավունքների մասին հռչակագիրը,
- 1982թ.՝ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց մասին գործողությունների համաշխարհային ծրագիրը, որը բոլոր երկրներում, անկախ զարգացման մակարդակից, հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար նախատեսում էր ամբողջական մասնակցություն և հավասարություն սոցիալական կյանքում,
- 1983թ. Աշխատանքի համաշխարհային կազմակերպության «Հաշմանդամների մասնագիտական վերականգնման և զբաղվածության մասին» կոնվենցիան,
- 1993թ.՝ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար հնարավորությունների ապահովման ստանդարտ կանոնները: Ստանդարտ կանոնները միտված էին ապահովելու, որպեսզի հաշմանդամություն ունեցող աղջիկները, տղաները, տղամարդիկ և կանայք, որպես հասարակության անդամներ, կարողանան իրականացնել նույն իրավունքները և պարտավորությունները, ինչ հաշմանդամություն չունեցող անձինք, և պահանջում էին պետություններից վերացնել հասարակական կյանքում հաշմանդամություն ունեցող անձանց հավասար մասնակցության խոչընդոտները,
- 2006թ.՝ Հաշմանդամների իրավունքների մասին կոնվենցիան և միջազգային իրավական այլ ակտեր:

Վերոնշյալ փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ մարդկային հասարակության կողմից հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության գործընթացը կառուցվել է որոշակի տրամաբանական հենքի վրա: Այսպես, եթե 1971 և 1975թթ. Հռչակագրերն ունեին քաղաքական բնույթ, դրանց ոչ մեծ թվով դրույթները հիմնականում ուղղված էին պետությունների կողմից հաշմանդամների համար մարդու և

⁶⁶ Տե՛ս http://www.msrt.ru/main/people/prensa/prensa_c/prensa_three/s_21_28_J.shtml

քաղաքացու իրավունքների ճանաչմանը, ապա հետագայում ընդունված միջազգային փաստաթղթերի բնույթը աստիճանաբար փոխվեց, 1982թ.՝ Գործողությունների համաշխարհային ծրագիրը և 1991թ.՝ Ստանդարտ կանոններն արդեն հանդիսանում էին ոչ միայն հաշմանդամների և մյուսների իրավահավասարությունն արձանագրող փաստաթղթեր, այլ նաև թվարկում էին հաշմանդամությամբ պայմանավորված՝ անձանց իրավունքների վերաբերյալ նոր իրավադրույթներ, որոնք պետությունները պարտավոր էին ապահովել:

Հարկ է նշել, որ հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային իրավական փաստաթղթերից առանձնահատուկ կարևորություն ունեն 2006 թվականի օգոստոսի 13-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից ընդունված՝ Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիան և դրա կամ-ընտիր արձանագրությունը:

Կոնվենցիայի համակարգում գործում են պետությունների պարտավորությունների կատարման նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնող կառուցակարգ՝ Հաշմանդամների իրավունքների հարցերով կոմիտեն և Մասնակից պետությունների կոնֆերանսը:

Կոնվենցիան նշում է այն ոլորտները, որտեղ պետք է իրականացվեն այնպիսի վերափոխումներ, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք կարողանան իրականացնել իրենց իրավունքները, ինչպես նաև այն ոլորտները, որտեղ նրանց իրավունքների պաշտպանությունը պետք է ամրապնդվի, քանի որ այդ իրավունքները պարբերաբար խախտվել են: Այն նաև ամրագրում է համընդհանուր նվազագույն կանոններ, որոնք կիրառվում են յուրաքանչյուրի նկատմամբ: Համաձայն կոնվենցիայի՝ այս ոլորտում գործող օրենսդրություն և քաղաքականություն, ինչպես նաև հաշմանդամություն ունեցող անձանց կյանքի վրա որևէ ազդեցություն ունեցող քաղաքական ցանկացած այլ հարց մշակելիս և կիրառելիս պետությունները պարտավոր են կոնվենցիայով նախատեսված պայմաններում խորհրդակցել հաշմանդամություն ունեցող անձանց հետ՝ նրանց շահերը ներկայացնող կազմակերպությունների միջոցով:

Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիայի 1-ին հոդվածն ամրագրում է, որ կոնվենցիայի նպատակն է «ապահովել հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեքորեն և հավասարապես օգտվել մարդու իրավունքներից և հիմնարար ազատություններից, ինչպես նաև ապահովել հարգանքը նրանց արժանապատվության նկատմամբ»:

Կոնվենցիան ապահովում և պաշտպանում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքները տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, իրավական և մշակութային կյանքում: Այն կոչ է անում ոչ խտրական վերաբերմունքի և հավասարության կրթական, առողջապահական, աշխատանքային, ընտանեկան, մշակութային, սպորտային, քաղաքական ու հասարակական կյանքին մասնակցելիս և դատարանների, ոստիկանության ու այլ մարմինների հետ հարաբերություններում:

Անդամ պետությունները պարտավոր են ազգային օրենսդրությունը համապատասխանեցնել կոնվենցիայով ստանձնած պարտավորություններին, այդ թվում, համապատասխան իրավական միջոցների գործադրմամբ բացառել հաշմանդամների նկատմամբ ցանկացած խտրականություն: Պետությունները պարտավոր են նաև իրականացնել և սատարել հաշմանդամների իրավունքների երաշխավորման համար նոր տեխնոլոգիաների վերաբերյալ հետազոտություններ և կատարելագործումներ:

Կոնվենցիան ցուցաբերելով իրատեսական մոտեցում՝ արձանագրում է, որ կապված հաշմանդամների տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների հետ, յուրաքանչյուր անդամ պետություն պարտավոր է գործադրել միջոցներ՝ իր առկա ռեսուրսների առավելագույնի չափով:

Կոնվենցիան նկատի ունենալով, որ այդ փաստաթղթով ստանձնած պարտավորությունների իմպլեմենտացիայի համար միայն օրենսդրական փոփոխությունների իրականացումը բավարար չէ, որպեսզի հաշմանդամություն ունեցող անձինք օգտվեն մարդու իրավունքներից, պահանջում է, որպեսզի պետություններն իրականացնեն արդյունավետ պետական քաղաքականություն և ծրագրեր:

Կոնվենցիան ելնում է այն տրամաբանությունից, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար, ինչպես մյուս բոլոր անձանց համար, մեկ իրավունքի խախտումը կարող է բերել այլ իրավունքների խախտման և հնարավորությունների կորստի ողջ կյանքի համար:

Ըստ կոնվենցիայի՝ հատկապես պետք է կարևորել հետևյալ հինգ ոլորտները, որտեղ պետք է ապահովվի բուժման և վերականգնման միջև եղած կապը (հոդված 26), մատչելիությունը (հոդված 9), կրթությունը (հոդված 24), աշխատանքը (հոդված 27), իրավունակությունը (հոդված 12): Ամեն դեպքում դա չի նշանակում, որ կոնվենցիայի վերոնշյալ դրույթներն առավելություն ունեն այլ դրույթների նկատմամբ:

Կոնվենցիայում տեղ են գտել մի շարք իրավակարգավորումներ՝ ուղղված հաշմանդամների վերականգնման հասկացությանը և գործնական իրացմանը: Ըստ կոնվենցիայի՝ վերականգնումը նշանակում է վերականգնել ունակություններն ու հնարավորությունները: Վերականգնումը հիմնականում կիրառվում է մեծահասակների նկատմամբ, որոնք պետք է վերահարմարվեն հասարակական կյանքին հաշմանդամություն ձեռք բերելուց հետո: Բուժումը և վերականգնումը հիմնականում ժամանակի գործոնով սահմանափակված գործընթացներ են, որոնք հարմարեցված են անձի կարիքներին: Նրանք ներգրավվում են այդ գործընթացներում՝ իրենց առջև դնելով նպատակներ, որոնց պետք է հասնեն մասնագետների ուղղորդված աջակցությամբ և հնարավոր է՝ նաև ընտանիքի անդամների և ընկերների մասնակցությամբ: Բուժումը և վերականգնումը կարող են ընդգրկել բժշկական, հոգեբանական, սոցիալական և պրոֆեսիոնալ աջակցություն:

Կոնվենցիան ելնելով այն մտահոգությունից, որ հաշմանդամների համար լուրջ խնդիր է մատչելիության հարցը, օրինակ՝ փողոցով անցնելու կամ աստիճաններով բարձրանալու և այլ բազմաթիվ հարցեր, նշում է, որ դրանք խոչընդոտում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց ապրելու լիարժեք կյանքով: Ըստ կոնվենցիայի՝ մատչելիությունը ենթադրում է հավասար հասանելիություն ապահովել հասարակական բոլոր կառույցներին և ծառայություններին բոլորի համար: Սա կոնվենցիայի ղեկավար սկզբունքն է և կարևոր է դրա կիրառման բոլոր ոլորտներում:

Հանրահայտ է, որ հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար կրթություն ստանալու բազմաթիվ պոտենցիալ արգելքներ կան, հատկապես տնտեսական ոչ մեծ հնարավորություն ունեցող երկրներում: Ի թիվս այլնի, կոնվենցիան պահանջում է իրականացնել արմատական քայլեր՝ ուղղված հաշմանդամություն ունեցող և հաշմանդամություն չունեցող անձանց միջև կրթություն ստանալու հնարավորությունների բաժանարար պատը քանդելուն:

Ինչպես վկայում է պրակտիկայի ուսումնասիրությունը, ցանկացած հասարակությունում հաշմանդամություն ունեցող անձինք չեն ներառվում աշխատանքային շուկայում: Տնտեսական մասնակցության այս բացակայությունը նշանակալի ազդեցություն ունի հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների վրա, քանի որ նրանք հնարավորություն չեն ունենում ապահովել կյանքի բավարար մակարդակ (հոդված 28) և հասարակության մեջ ապրելու անկախ կյանքով:

Կոնվենցիայի՝ աշխատանքի և զբաղվածության մասին դրույթները վերաբերում են հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ զբաղվածության բոլոր փուլերում, ներառյալ աշխատանք փնտրողներին, աշխատանքում առաջխաղացում ունեցողներին, աշխատանք

քի ժամանակ հաշմանդամություն ձեռք բերողներին և նրանց, ովքեր ուզում են պահպանել աշխատանքը: Կոնվենցիան մասնակից պետություններին պարտավորեցնում է ապահովել, որ հաշմանդամություն ունեցող անձինք չպահվեն ստրկության կամ ծառայության մեջ և հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքից պաշտպանվեն՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով (հոդված 27(2)):

Կոնվենցիայի 12-րդ հոդվածը ճանաչելով հաշմանդամություն ունեցող անձանց լիարժեք իրավունակությունը՝ արձանագրում է, որ նման վիճակում հայտնված՝ անձը չի կարող կորցնել իր իրավունակությունը սուսկ իր հաշմանդամության պատճառով:

Այսպիսով, կարող ենք արձանագրել, որ հաշմանդամությունը համապարփակ բնույթի երևույթ է: Այն, մի կողմից, կապված է անձի առողջական վիճակի, առողջության գործառնական խախտման հետ, որոնք կարող են ունենալ տարբեր պատճառներ, բնույթ և արտահայտման աստիճան, մյուս կողմից՝ հաշմանդամությունը հիմք է հանդիսանում պետության և հասարակության միջև տարաբնույթ սոցիալական հարաբերությունների առաջացման համար:

IV. 4. Առկա օրենսդրական կարգավորման համառոտ նկարագիրը՝ ներկայացնելով բացերը և հիմնախնդիրները

Քննության առնվող ոլորտում գործող ՀՀ ներպետական իրավական ակտերի ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս անել հետևյալ եզրահանգումը.

1. Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության և հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանության, այդ թվում՝ նման անձանց սոցիալական ներառման, իրավահավասարության խթանման և հավասար հնարավորությունների ստեղծման խնդիրները մշտապես գտնվում են պետության ուշադրության ներքո: Չնայած այս հանգամանքին, ինչպես վկայում են «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի անմիջական տեքստի ուսումնասիրությունը⁶⁷, այնպես էլ առկա գիտատեսական վերլուծությունը, օրենքով նախատեսված շատ դրույթներ այլևս համահունչ չեն իրականությունում առկա իրավահարաբերությունների բնույթին և էությանը: Թեև օրենքն ու հաշմանդամների զբաղվածության ոլորտը կարգավորող հոդվածները ենթարկվել են բազմաթիվ փոփոխությունների, այնուհանդերձ, հաշմանդամությանն առնչվող առանձին հիմնախնդիրներ չեն ստացել իրենց լուծումը: Ավելին, հաշմանդամության ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենսդրությունում առկա են այնպիսի հակասություններ և բացեր, որոնք զգալիորեն նվազեցնում են իրավակիրառման արդյունավետությունը:

Պետք է ընդգծել, որ ՀՀ օրենսդրության կիրառման արդյունավետության վրա բացասական ազդեցություն ունի նաև այն փաստը, որ բացակայում են դրանց իրացման հատկապես նյութական երաշխիքները:

Օբյեկտիվորեն առաջացել է նոր օրենքի մշակման և ընդունման անհրաժեշտություն:

Ներկայումս քայլեր են ձեռնարկվում նշված ոլորտի օրենսդրությունը ՀՀ միջազգային կոնվենցիոն պարտավորություններին համապատասխանեցնելու համար: Այդ նպատակով մշակվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը: Ըստ նախագծի հեղինակների՝ նոր իրավակարգավորումները կնպաստեն սոցիալական պաշտպանության գաղափարից անցում կատարել դեպի ներառման մոդելը, միաժամանակ որպես առաջնային և հիմնարար արժեք ճանաչել

⁶⁷ «Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» օրենքը ընդունվել է 1993թ.-ին, փոփոխություններ են մտցվել 1997, 1998, 2000 և 2002 թվականներին:

հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների և արժանապատվության հարգումը:

2. Մեր հանրապետությունում զբաղվածությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական ներառման և ինքնուրույնության կարևոր տարրերից է: Չնայած ՀՀ գործող օրենսդրությունը պարունակում է կոնկրետ դրույթներ, որոնք երաշխավորում են հաշմանդամների աշխատանքի իրավունքի ապահովումը, ավելին, այն պետական ինստիտուտների կողմից դիտվում է որպես գերակա խնդիր, այդուհանդերձ, հաշմանդամների զբաղվածության ցուցանիշի ցածր մակարդակը մտահոգիչ է:

Սույն վերլուծությունը վկայում է, որ այս հիմնախնդիրը, ի թիվս այլնի, ածանցյալ է Հայաստանի Հանրապետությունում առկա տնտեսական դժվարություններից և աշխատատեղերի բացակայությունից ընդհանրապես:

3. Նախկինում օրենսդրական շրջանառության մեջ գտնվող «հաշմանդամ» հասկացության սահմանումը վերախմաստավորման և վերանայման կարիք ուներ, քանի որ այդ սահմանումը հիմնականում պայմանավորված էր հիվանդության, վնասվածքների կամ խեղման հետևանքով առաջացած ֆունկցիայի կայուն խանգարմամբ, ինչն ինքնաբերաբար հանգեցնում է կենսագործունեության տեսակներից որևէ մեկի սահմանափակման կամ դրանց զուգորդման:

Ավելին, նախկինում կիրառվող «հաշմանդամ» հասկացության բովանդակային վերլուծությունից կարելի է բխեցնել, որ առանցքային բաղադրիչ են համարվում ոչ թե անձի գործունեությունը և մասնակցությունը հասարակական կյանքին, այլ առողջության խաթարումը և սոցիալական պաշտպանության անհրաժեշտությունը: Մինչդեռ «հաշմանդամ» հասկացության իրավաբանական բովանդակության սահմանումն ավելի շատ պետք է միտված լինի հասարակության մեջ նման անձի հատուկ կարգավիճակի ընդգծմանը:

«Հաշմանդամ» հասկացության օրենսդրական սահմանումը պետք է ընդգծի ոչ թե նրա առողջական խնդիրներ ունենալու հանգամանքը, ոչ թե նրա հիվանդ լինելու փաստը, այլ նրա իրավունքը՝ լիովին ներգրավված լինել հասարակական կյանքում, մասնակցություն ունենալ սոցիալական, հասարակական և պետական կյանքի ամենատարբեր բնագավառներում:

Հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության իրավական հայեցակարգի անկյունաքարը պետք է լինի ոչ թե կենսաթոշակի միջոցով նրանց ֆիզիկական գոյության պաշտպանության խնդիրը կամ օրենսդրությամբ սահմանված արտոնություններից օգտվելու հնարավորությունը, այլ նրանց իրավունքը լիարժեք կերպով օգտվել բուժսպասարկման ծառայություններից, ներառական դպրոցներից և մանկապարտեզներից, հատուկ տրանսպորտային միջոցներից, աշխատանքի հնարավորությունից, ժամանցի ծրագրերից և այլ ծառայություններից:

IV. 5. Հետազոտվող ոլորտի օրենսդրական կարգավորման վերաբերյալ հայեցակարգային առաջարկություններ

1. Ինչպես արդեն նշվել է, այսպես կոչված դրական խտրականության սկզբունքի իմաստը կայանում է նրանում, որ պետությունը և հասարակությունը հաշմանդամներին ոչ միայն ճանաչում են մյուսների հետ հավասար իրավունքներ ունեցող անձինք, այլ նաև նրանց տրամադրում է այլ՝ լրացուցիչ իրավունքներ և հնարավորություններ: Այլ կերպ ասած՝ այս սոցիալական խումբը հասարակության մյուս անդամների համեմատ օգտվում է որոշակի արտոնություններից: Նման մոտեցման նպատակն է օրենսդրական մակարդակով ստեղծել լրացուցիչ իրավական երաշխիքներ՝ ավելի արդյունավետորեն ապահովելու համար հաշմանդամություն ունեցող անձանց սոցիալական պաշտպանությունը:

Հարկ է նշել, որ պետության կողմից հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավահավասարությունն ընդգծող և խտրականությունն արգելող նորմերի ընդունումն իրապես նպաստում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց ինտեգրմանը հասարակական կյանքին, ինչպես նաև փոխում է հասարակության վերաբերմունքը հաշմանդամություն ունեցող անձանց՝ հաշմանդամների նկատմամբ: Հաշմանդամություն ունեցող անձանց հասարակական կյանքի մեջ ինտեգրելու ամենակարևոր երաշխիքներից մեկը զբաղվածության խնդրի լուծումն է, որը նպաստում է ոչ միայն հաշմանդամություն ունեցող անձի ինքնուրույն կարիքները հոգալուն, այլև հասարակությանը պարտադրում է հաշմանդամություն ունեցող անձանց դիտել որպես հասարակության լիարժեք անդամներ: Չնայած նրան, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող օրենսդրությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց աշխատանքի իրավունքի ապահովման համար սահմանում է մի շարք երաշխիքային նորմեր, այդուամենայնիվ, ըստ պաշտոնական տվյալների՝ հաշմանդամություն ունեցող անձանց գործազրկության ցուցանիշը դեռևս կրկնակի անգամ ավելի ցածր է, քան մյուս խմբերի անդամների մոտ է:

2. Նկատի ունենալով «հաշմանդամ» հասկացության օրենսդրական սահմանման հետ կապված թերությունը, «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագծում փորձ արվեց ամրագրել այնպիսի դրույթներ, որոնք միտված են հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար իրավունքների և հնարավորությունների, ինչպես նաև մատչելի միջավայրի ապահովման իրավական հիմքերի ստեղծմանը: Օրենքի նախագծում տրվեց «հաշմանդամ» հասկացության նոր սահմանում, համաձայն որի՝ հաշմանդամն այն «անձն է, ով ունի ֆիզիկական, հոգեկան, մտավոր և զգայական ոլորտների երկարաժամկետ կամ կայուն սահմանափակումներ, որոնք միջավայրային տարբեր արգելքների հետ փոխազդեցության արդյունքում խոչընդոտում են հասարակական կյանքին նրա՝ մյուսների հետ հավասար հիմունքներով, լիարժեք ու արդյունավետ մասնակցությունը»: Այս սահմանման մեջ շեշտը դրվում է ոչ թե անձի առողջական խնդիրների, այլ միջավայրային առկա արգելքների վրա, որոնց պատճառով մարդը չի կարողանում իրացնել իր իրավունքները մյուսներին հավասար հիմունքներով:

Չնայած սույն սահմանումը բոլոր առումներով համահունչ է միջազգային իրավական փաստաթղթերով նախատեսված չափորոշիչներին, այդուհանդերձ, ՀՀ օրենսդրության մեջ դրանց իմպլեմենտացիայի հետ կապված լուրջ աշխատանքներ պետք է կատարել: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է իրականացնել սոցիալական ներառման քաղաքականություն ամրագրող օրենսդրական բարեփոխումներ, հաշմանդամների հիմնահարցերի ոլորտում գործող իրավական դաշտը համապատասխանեցնելով կոնվենցիայի պահանջներին⁶⁸:

3. Անհրաժեշտ է, որպեսզի ՀՀ օրենսդրությունը հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար և մատչելի պայմաններ ապահովելու հիմքում, ի թիվս այլնի, դնի ոչ միայն հիվանդության գործոնը, այլ նաև կոնկրետ անձի հիվանդության առանձնահատկությամբ պայմանավորված՝ նրա և միջավայրի միջև փոխհարաբերության կառուցման սկզբունքները:

4. Անհրաժեշտ է հաշմանդամների աշխատանքային գործունեության երաշխավորման համար նախատեսել հարկային արտոնություններ, ինչը բացակայում է ՀՀ հարկային օրենսդրությունում: «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամություն

⁶⁸ Անհրաժեշտ է նշել, որ օրենքի նախագիծը Ազգային ժողովի նստաշրջանում չնդգրկվելու պատճառով 01.04.2015թ. հեղինակի կողմից հետ է վերցվել:

ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագծով թեև գործատուների համար սահմանվում էին հաշմանդամություն ունեցող աշխատող անձանց քվոտաներ և խախտման դեպքում՝ տուգանքներ, սակայն դա բավարար չէ զբաղվածության խնդիրը լուծելու համար: Ապագա օրենքում անհրաժեշտ է նաև ամրագրել, որ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձին պետք է դիտարկել, որպես աշխատուժ, որը ունի անհատական մոտեցման կարիք, հաշվի առնելով նրա ֆիզիկական և մտավոր ունակությունները:

Նկատի ունենալով, որ «Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների պաշտպանության և սոցիալական ներառման մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը հեղինակի կողմից հետ է վերցվել, կարծում ենք, որքան հնարավոր է արագ անհրաժեշտ է հաշմանդամների մասին ՀՀ օրենսդրությունը համապատասխանեցնել ՀՀ 2015թ. փոփոխություններով Սահմանադրության պահանջներին: